

INSONNING MA'NAVIY KAMOLOTIDA FALSAFIY-AXLOQIY QARASHLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Jurayev Hakim Muhammadiyevich

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Gumanitar fanlar fakulteti
"Fakultetlararo ijtimoiy fanlar" kafedrasi o'qituvchisi*

Annotatsiya. *Mazkur maqolada insonning ma'naviy kamolotiga oid falsafiy va axloqiy qarashlarning mohiyati hamda ularning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Asarda Sharq va G'arb mutafakkirlarining ma'naviyat, axloq, vijdon va aql haqidagi qarashlari solishtirilib o'rganilgan. Maqolada shuningdek, zamonaviy jamiyat sharoitida ma'naviy qadriyatlar va axloqiy mas'uliyatning ahamiyati falsafiy nuqtayi nazardan yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *ma'naviyat, axloq, falsafa, inson kamoloti, ezgulik, vijdon, aql, qadriyat, mas'uliyat.*

Kirish. Inson ma'naviy kamoloti masalasi falsafaning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, qadimdan buyuk mutafakkirlar diqqat markazida bo'lgan. Ma'naviyat — bu insonning ichki dunyosi, axloqiy qadriyatlari, ruhiy yetukligi va ijtimoiy mas'uliyatini belgilovchi asosiy omildir. Alisher Navoiy ta'biri bilan aytganda, "Insonning kamoloti ilm va axloq birligidadir, chunki axloqsiz ilm zulmatdir" ("Mahbub ul-qulub", 1500-y.).[1].

Asosiy qism. Axloqiy fazilatlar – insonni yaxshilikka chorlaydigan, yomonlikdan qaytaradigan axloqiy qarashlarning doimiy odati, amaliy faoliyatga aylanganini bildiradigan tushuncha. U insoniy axloq namunalarini o'zida mujassam etadi va ma'naviyatning o'zagini tashkil etadi. Ma'lumki, Sharq xalqlarining madaniyati, falsafasi, dunyoqarashida insondagi Axloqiy fazilatlar qadimdan ulug'lab kelingan. Shu ma'noda, Sharq ijtimoiy fikri va adabiyotini axloqiy fazilatlarlar qomusi deyish mumkin. Sharq mutafakkirlari – Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Muhammad Muso Xorazmiy, Rudakiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Hofiz Sheroziy, Fuzuliy, Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlar axloqiy fazilatlarlarni o'z ilmiy va ijodiy faoliyatlarining yetakchi mavzusi deb bilganlar.[2] Axloqiy fazilatlar orasida adolatlilik, bag'rikenglik, bosiqlik, vazminlik, vafodorlik, vatanparvarlik, vijdonlilik, go'zallik, diyonatlilik, dilbarlik, donolik, jasurlik, javonmardlik, ziyraklik, zebolik, zakovatlilik, zukkolik, ibolilik, ilmsevarlik, intizomlilik, ishchanlik, iltifotlilik, iffatlilik, kamtarinlik, kamarbastalik, kechirimlilik, latofatlilik, lafzi halollik, matonatlilik, muruvvatlilik, mehr-oqibatlilik, mehribonlik, mehnatsevarlik, mo'tadillik, nafosatlilik, odillik, orastalilik, olijanoblik, oliyhimmatlik, ochiqqo'llik, rostgo'ylik, rahm-shafqatlilik, sabr- bardoshlilik, saxovatpeshalik, sadoqatlilik, samimiylik, tavozelik, teran fikrlilik, talabchanlik, tejamkorlik, ulug'vorlik, fozillik, fidoiylilik, farosatlilik, xushmuomalalik, xushfe'llik,

qanoatlilik, chidamlilik, shijoatlilik, shirinsuxanlik, o'ktamlik, qanoatlilik, g'ayratlilik, g'azabni jilovlash, haqqoniylik, halimlik, halollik, hayolilik, hojat barorlik kabi xislatlar insonni ulug'laydi, yuksaltiradi, jamiyatdagi munosabatlarni ham mukammallashtiradi. Xalqimiz ana shunday axloqiy fazilatlarlar asosida o'zining betakror ma'naviy qiyofasiga ega bo'lib keladi. Mustaqillik yillarida bu fazilatlar yangicha ma'no-mazmun bilan boyib, yuksak ma'naviy taraqqiyotning eng muhim omillaridan biriga aylanmoqda. Falsafada axloqiy masalalarni turlicha yondashuvlar orqali tahlil qilish mumkin.

Ba'zi asosiy yondashuvlar:

1. Utilitarizm (Maxfiylik va umumiy foyda) Utilitarizm, asosan, eng ko'p odamlar uchun eng ko'p baxtni yaratishga intiladi. Bu yondashuvga ko'ra, har qanday axloqiy qaror yoki harakatning to'g'riligi uning natijasiga, ya'ni eng katta umumiy baxtni yaratishga qaratilganligiga bog'liq.

2. Deontologiya (Majburiyatga asoslangan axloq) Immanuel KANTning deontologik axloqiy yondashuvi, axloqiy qarorlar faqat ularning natijalaridan kelib chiqmasdan, balki ma'lum bir prinsip yoki majburiyatga asoslanishi kerakligini ta'kidlaydi. Masalan, "yolg'on gapirish" har doim noto'g'ri, hatto agar u baxtli natijalarga olib keladigan bo'lsa ham.

3. Fazilat (Aristotelizm) Aristotelning fazilatga asoslangan axloqiy tizimi, insonni to'liq baxtga erishish uchun o'z ichki fazilatlarini rivojlantirishga undaydi. Bu tizimda axloqiylik, zarur bo'lgan fazilatlarini - masalan, jasorat, odil, sabr-toqat - rivojlantirishga qaratilgan.

4. Virtuoz (Gumanizm va empatiya) Bu yondashuv, har bir insonning o'z ichki qiymatiga va huquqlariga hurmat ko'rsatishni, boshqalarni tushunish va ularga nisbatan mehr-oqibatni ta'minlashni ta'kidlaydi. Axloqiy savollar va falsafiy yondashuvlar nafaqat individual darajada, balki jamiyatda ham muhim rol o'ynaydi. Yaxshi axloqiy tamoyillarni ishlab chiqish va qo'llash, adolatli va muvozanatli jamiyat yaratishga yordam beradi. Bu masalalar, hukumatlar, qonunlar, inson huquqlari, ijtimoiy adolat va iqtisodiy tengsizlikni hal qilishda markaziy ahamiyatga ega. Shuningdek, zamonaviy falsafiy axloqiy masalalar (masalan, bioetika, ekologik axloq, sun'iy intellektning axloqi) yangi texnologiyalar va ilm-fan rivojlanishi bilan ham yanada dolzarb bo'lib bormoqda.

Shunday qilib, falsafa va axloq masalalari, insoniyatning yaxshi yashashini ta'minlash uchun o'zaro aloqada bo'lgan va doimiy ravishda takomillashib boradigan sohalardir. Falsafiy-axloqiy qarashlar inson tabiatini, uning jamiyatdagi o'rnini, ezigulik va yovuzlik orasidagi ichki kurashni tahlil etadi. Forobiy "Fozil shahar aholisining qarashlari" asarida shunday yozadi:[3]

"Baxt-saodatga erishish uchun inson o'z nafsini poklab, aql va axloqni uyg'unlashtirishi lozim". Bu fikr inson kamolotining falsafiy-axloqiy asosini belgilaydi. Ibn Sino ham axloqni insonni "fazilatga yetaklovchi ichki kuch" sifatida talqin etadi.

Unga ko'ra, "axloqli inson o'z nafsini boshqarishni o'rganib, aql orqali to'g'ri yo'lni tanlaydi" ("Kitob ush-shifo", XI asr). [4]

Sharq falsafasida inson ma'naviy kamoloti uch asosda shakllanadi:

1. Aql – haqiqatni idrok etuvchi kuch;
2. Axloq – ezgulikni amalda namoyon etuvchi fazilat;
3. Vijdon – insonning ichki nazoratchisi sifatida.

G'arb mutafakkirlari ham bu masalaga katta e'tibor berganlar. Immanuil Kantning "Amaliy aql tanqidi" asarida u shunday deydi:

"Axloq – bu insonning ichki qonuni, tashqi dunyo esa bu qonunning sinov maydonidir." Demak, inson kamoloti faqat tashqi sharoitlar emas, balki ichki ongiy me'yorlar bilan belgilanadi.

Zamonaviy jamiyatda esa ma'naviy kamolot jarayoni axborot oqimlari, raqamli madaniyat va global qadriyatlar tizimi bilan chambarchas bog'langan. Shu nuqtai nazardan, falsafiy-axloqiy qarashlar insonni mustaqil fikrlashga, mas'uliyatli qarorlar qabul qilishga undaydi.

Xulosa. Insonning ma'naviy kamolotida falsafiy-axloqiy qarashlar muhim o'rin tutadi. Ular insonni ruhiy poklik, ezgulik va haqiqat sari yo'naltiradi. Navoiy, Forobiy, Ibn Sino kabi allomalar ilgari surgan g'oyalar bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Falsafiy tafakkur insonni o'z-o'zini anglashga, jamiyatda ma'naviy uyg'onishga chorlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1983.
2. Abu Nasr Forobiy. Fozil shahar aholisining qarashlari haqida risola. – Toshkent: Fan, 1975.
3. Ibn Sino. Kitob ush-shifo. – Tehron nashri, XI asr.
4. Immanuil Kant. Amaliy aql tanqidi. – Moskva: Nauka, 1990.
5. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
6. G'afurov B. Falsafa va ma'naviyat asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2016.